

Ch
**A HONFOGLALÁS ANONYMUS
 ELŐADÁSÁBAN* I.**

Béla király névtelen Jegyzőjének Gestája számtalan vitát váltott ki történészeink körében. Szabad-e ezekhez egy kívülállónak, és pedig egy nemzetközi jogásznak is hozzászólnia? Azt hiszem, igen, hiszen új szempontokat vehet fel, vagy néhány régit más megvilágításba helyezhet. Terjedelmi okokból számos kérdést mellőzöm kellett, és több figyelemreméltó álláspontra nem térhettem ki, mégis remélem, hogy sikerül vitát kiváltanom, mely elősegítheti történelmünk e fontos fejezetének alaposabb megvilágítását.

1

A néhai jó emlékű Béla király jegyzőjének kiléte a magyar történészek hosszú sorát foglalkoztatta, anélkül, hogy titkát megfejtették volna. Eleget árult el magáról, hogy kíváncsiságukat felkeltse, de keveset ahhoz, hogy ezt a kíváncsiságot ki is elégítse. Az, hogy Péter volt-e, Pál, avagy Pósa, alighanem továbbra is titok marad, hacsak eddig ismeretlen, perdöntő érvet szolgáltató irat nem kerül elő. Erre azonban nem lehet számítani.¹

A hajdani királyi jegyző kilétének kérdésénél jóval érdekesebb maga a mű. A Gesta Hungarorum a magyar történetírás legrégebbi ránk maradt terméke, még ha egyetlen is-

* Anonymus szövegét a cikk során a Magyar Helikon 1977. évi kiadásában közölt Pais Dezső-fordításból idézem, zárójelben a Gesta fejezeteinek számozására utalva.

mert példánya az eredeti műnek csupán közel egykorú másolata. Nem kétséges, voltak előzményei, vitatott, hogy mennyire ismerték mások, vagy – külföldre kerülvén – hamar feledésbe merült. Ezekkel azonban nem foglalkozom, számomra az a lényeges, hogy a *Gesta* a magyar történelem nyitányáról, a honfoglalásról szól, és kora politikai elitjének történelmi felfogását, identitástudatát tükrözi. Ebből a szempontból viszont feltétlenül hiteles, még ha az Anonymus által leírt események és hőseik valóságát a forráskritika alaposan megtépázta.

Történetírók hada mutatott rá arra, hogy Anonymus munkáját a honfoglalás után háromszáz évvel írta, anélkül hogy egykorú feljegyzésekre támaszkodhatott volna. Az ő honfoglalása „rémséges mese”, „mindenestől kitalált történet”, a legyőzött ellenséges vezérek az ő korában ismert helynevekhez fűzött tudálékos szómagyarázatok (Laborc, Gyalu, Zobor stb.), de nem hiteles a legendás hét magyar vezér névsora sem, tetteikről, beszédeikről nem is szólva. „Anonymus művét tudákos fércelménynek, komoly tanulmányozásra alig érdemes mesének, őt magát tudatos ferdítőnek, hazug meseköltőnek, naiv szójátékgyártónak tüntették fel...”²

A *Gesta* 8. fejezetében Álmos vezér az oroszok és a kunok elleni csata előtt imígyen buzdítja vitézeit a harcra:

„Ugyan ki tudott ellene állni Szcítia katonáinak? Nemde Dáriust, a perzsák királyát a szcítiaiak megkergették úgy, hogy rémületében nagy szégyenszemre Perzsiába szaladt, és elvesztett nyolcvanezer embert? Vagy Cirust, ugyancsak a perzsáknak királyát nemde szintén a szcítiaiak ölték meg háromszázharmincezred magával? Vagy magát Nagy Sándort is, Fülöp királynak és Olimpiadis királynénak a fiát, aki harcban sok országot leigázott, ugye szintén rútul megszasztották a szcítiaiak?”

Mindezeket hallván Álmos vezér katonái nagy bátorságra gyúltak, pedig e sorok szerepe az volt, hogy szerző-

jüknek a történetírásban való jártasságát bizonyítsák. Álmos vezér aligha tartott buzdító beszédet az ütközetek előtt felsorakozó katonáinak, hiszen azok aligha hallhatták volna, amit mond, még ha néhány ezren voltak mindössze. Az is biztos, hogy ha mondott néhány szót alvezéréinek, nem a perzsákat vagy a makedónokat emlegette. Az idézett szöveg csupán azt akarta igazolni, hogy az, aki ismeri Dárius, Cirus históriáját és Nagy Sándor származását, az saját nemzetének történetét is képes a kor tudományos színvonalán megírni. Valamirevaló csata nem kezdődhet anélkül, hogy a vezér ékes szóval ne buzdítaná katonáit a harcra, nincs igazi győzelem az ellenséges vezér halála nélkül, akit viszont nevesíteni kell, akár ismerjük, akár nem. Földet, országot háborúval lehet szerezni, meg akkor, ha megfelelő jogcím van rá, bárhogyan történt a valóságban. A történetíró ezeket az elvárásokat elégíti ki, sémákat követ, közhelyeket ismétel, de eközben – akarata ellenére – sok hiteles elemet őriz meg az ősi hagyományokból.

„... Anonymus igazi varázsát vagy rejtélyét az jelenti – írta Kristó Gyula –, hogy 1210 táján, amikor még alig-alig készültek Magyarországon (s ha készültek is, nem maradtak ránk) történeti munkák, egy gestairó saját korának történelmi viszonyaiból kiindulva, a 300 évvel korábbi eseményekről őrzött emlékezetforgácsokat felhasználva olyan művet szerkesztett e régmúlt időkről, amely nem minden ponton a valóság megbízható rekonstruálására törekedett, hanem ellenkezőleg: egy meghatározott koncepciónak rendelte alá az egész eseménymenetet, s ezt a koncepciót saját korának problémái diktálták.”³

Kristó következtetéseivel részben egyetértek, részben vitába szállok, mint ahogyan egyetértek, illetve vitázom Gyórfy György jó néhány állásfoglalásával. Anonymusunk a 12–13. század fordulóján úgy írta meg művét a honfoglalásról, ahogyan azt akkor a magyar királyi udvarban és a vezető nemzetségek körében látták és láttatni

akarták. Szerzőjét széles körű tájékozottság, magas tudományos igény jellemezte. Pontosságra és – ami a „szakirodalmat” illeti – teljességre törekedett, hogy olvasóját, legkedvesebb barátját (és valószínű párizsi tanulótársát) az írástudás művészetében avatott férfiút és rajta keresztül korának gesta- és krónikáiróit meggyőzze „az igen nemes magyar nemzet” erényeiről. Módszeréről alább részletesen szólok – természetesen módszerének gyengéiről is –, de elsősorban annak vizsgálatára törekszem, hogy Anonymus honfoglalásképe mennyire fejezi ki és tükrözi azt, amit az egykorú forrásanyag tanúsága alapján hitelesnek kell elfogadnunk.

2

Mit ígért Anonymus?

Azt, hogy megírja Magyarország királyainak és nemesseinek származását, hogy miképpen jöttek ki szittyaföldről, vagyis hogy mikor és miként foglalták el országukat, és miért hívják az idegenek ezt a népet hungárusoknak, ők pedig magyarinak. A királyoknak és a nemeseknek ismert és előkelő ősökre volt szükségük, valamint arra, hogy az ország meghódítását igaz és dicséretes cselekménynek tüntessék fel. Anonymus mindkét igényt kielégítette. „Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét – írta gőgösnek tűnő módon – és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből, vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát...”(1)

A biztos előadáshoz, a világos értelmezéshez iratok és történeti művek azonban nem álltak kellő számban rendel-

kezésére. A Szent László-kori *Gesta Ungarorum*, amelyből Anonymus az őshaza leírását, Álmos származását, a vándorlás eseményeit merítette, a tulajdonképpeni honfoglalásról kevés adatot tartalmazott, tehát abból a mű gerincét jelentő 13–52 fejezetekhez nem sokat meríthetett. Soraihoz csak az úgynevezett kalandozások leírásánál tért vissza. Felettből szűkszavú volt a honfoglalás eseményei tekintetében az Anonymus által felhasznált orosz őskrónika, a *Poveszti* is, amelyre alább majd visszatérek. Jegyzőnk tehát jobb meggyőződése ellenére a vezető nemzetségek családai hagyományai mellett a parasztok hamis meséit meg a regösök csacsogó énekeit hasznosította. Képzeletét azok táplálták, tollát azok sorai vezették.

Annál inkább tehette ezt, mert a királyi udvar előkelőségei távolról sem vetették meg a regösök énekeit annyira, mint a tudós történetírók elismerésére vágyó Anonymus. Árpád vezér és nemesei „ott lakomáztak mindennap Attila király palotájában, egymás mellett ülve. Mind ott szóltak szépen összezengve a kobzok meg sípok a regösök valamennyi énekével együtt”. A hangszeres kísérettel előadott hősi énekek a jó emlékezetű, dicsőséges Béla király udvarának fő szórakozását tették ki – a lovagi tornák mellett. Ugyanis – ahogy jegyzőnk írja – „majdnem mindennap Magyarország vitézei valamennyien a vezér (Árpád) színe előtt vértezett harci ménjükön ülve pajzzsal meg lándzsával nagy tornát vívtak, másfelől az ifjak pogány szokás szerint íjas-nyilas játékot játszottak.” (46) Ez a fajta udvari élet ugyan nem a honfoglalás, de a királyi jegyző korára jellemző, leírása pedig hiteles.

Mindezt azért kell hangsúlyozni, mert Anonymust sokan vádolták azzal, hogy helynevekből személyneveket költött, és a honfoglalás történetét képzelt alakokkal népesítette be. De miért lennének a *Gestában* szereplő és más forrásokból nem ismert alakok mind Anonymus képzeletének szülőttei? Saját maga írta: „Háborúikat és egyes hőstetteiket

(tudniillik Árpádét és nemeseiét), ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekének, meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni”. (42) Kadocsa meg Zoard vagy Laborc és Gyalu nem a királyi jegyző, hanem ismeretlen énekmondók teremtményei voltak, azok által többszörösen átformált személyek, akik elég távol álltak már eredeti modelljüktől. Persze nem zárható ki, hogy a Gesta egyik vagy másik alakja Anonymus alkotása lenne, de mégsem valószínű. Miért hagyta cserben képzelete, amikor a Dunántúl „római” fejlődemeiről írt, akik *Gestájában* mindvégig névtelenek maradtak? Arrafelé nem voltak megszemélyesíthető helynevek? Éppoly bőségesen, mint a Dunától keletre, de Anonymus nem hallott olyan hősi éneket, mely Veszprém hajdani urának nevét tartalmazta. A királyi jegyzőt egyébként szigorú kritikával kezelő Győrffy György is elismeri: „Amennyiben volt Anonymus idejében kötött formájú hősi ének, az még inkább hathatott arra, hogy Anonymus régiesen zengő nevet merítsen belőle.”⁴

Hogyan szóltak ezek az énekek?

Midőn a Nyírség meghódítása után Szabolcs, Tas és Tétény – írja jegyzőnk – „viszontlátták egymást, nagyon megörültek és lakomát csapva mindegyikük eldicsekedett a maga győzelmével”. (22) Eldicsekedett? A magyarázatot a *Képes Krónika* szövegében találjuk: „... ezért ama hét kapitányok dalokat költöttek önmagukról, az világi dicsőség okáért maguk közt énekelgették, hogy emlegessék nevüket és ennek hallatára maradékuk hivalkodhassék a szomszédok és barátok között.”⁵ Vagyis a regösök egyes szám első személyben adták elő a hét vezér hőstetteit, amelyeknek nyilván elmaradhatatlan eleme volt a legyőzött ellenfél. Az énekmondó a nevet vagy a megrendelőtől (a hivalkodó maradéktól) kapta, vagy maga hozta onnan, ahol találta – esetleg más történeti vagy földrajzi összefüggésben.

AZ INTRIKA (részlet)
1890, olaj, vászon, 90×150 cm.

A mondákat, a hősi énekeket a tudomány nem tekinteti megbízható forrásnak. Ez nem vitás, de mit tudnánk a görög előidőkről az *Iliász* nélkül? Szinte semmit! Tehát nem nélkülözhetjük, még ha sorait nem is vesszük készpénznek. Tegyük fel, hogy 1848–49-ről nem írt volna sem

Horváth Mihály, sem Görgey Artúr, hanem egyetlen „forrásunk” Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regénye lenne. Baradlay Richárd sohasem létezett, de Lenkey János, Sréter Lajos és kevésbé nevezetes társaik igen. 1848 őszén több huszárszázad vágta át magát az üldözők gyűrűjén és tért haza Galíciából, Stájerországból, sőt még Prága mellől is. A regénynek ez a motívuma tehát sokszorosán igaz, csak éppen a név, a hely és az időpont nem egyezik a valósággal. Igaz az is, hogy Haynau, küszöbönálló felmentéséről értesülve – addigi ténykedésével homlokegyenest ellenkező módon – 30 debreceni képviselőt részesített egyszerre kegyelemben. Csupán a nagy mesemondó által kitalált Plankenhorst Alfonsine-nek nem volt ebben semmi része. Vagyis: *a lényeg hiteles, a részletek közül – semmi!*

Ez persze hasonlat, de jól mutatja a mindenkori történelmi képzelet működését. A honfoglalásról nem írtak regényt, de egyes szereplőiről, egyes mozzanatairól hősi éneket minden bizonnyal. Ezért e hasonlat is alkalmas lehet arra, hogy az Anonymus által felhasznált énekek és mondák hitelességének jellegét megvilágítsa. Az ő szerepe az volt, hogy ezeket átvegye és felhasználja a honfoglalás történetének megírásához. Nem őrizte meg őket naiv egyszerűségükben, hanem saját ismeretanyaga alapján átformálta azokat, hogy a kor tudományos igényeinek megfelelő munkába beilleszthetők legyenek, és nem utolsósorban azért, hogy az Árpád-ház hatalmát, gazdagságát a kívánt megvilágításba helyezték.

Mi lett a közismert „fehér ló”-mondából Anonymus tolla nyomán? Természetesen tudott róla, de eredeti alakjában nem volt elfogadható a királyi udvarok érintkezési formáiban járatos tudós számára. Szerinte Árpád Salán vezérnek nem egy lovat küld, mert az nagyon szegényes, majdnem sértő ajándék lett volna, hanem mindjárt tizenkettőt, és velük tizenkét tevét, meg tizenkét kun fiút, a vezérének tizenkét nagyon ügyes orosz leányt, továbbá tizen-

két hölgymenyétprémet, tizenkét nyestbőrt és tizenkét aranyos köntöst, vagyis a küldő hatalmát és gazdagságát kellőképpen kifejező ajándékot. Salán vezér ezt viszonzotta is különféle ajándékokkal, majd „nevetni való tréfaképpen küldött még két korsót tele a Duna vizével meg egy nyalábot Alpár homokjának a java fűvéből”. Anonymus ismerte még ezek jelképes jelentőségét. Árpád meg nemesi ugyanis azt üzenik Salán vezérnek: „A földet, amely a Duna és a Tisza között terül el, azonkívül a Duna vizét, mely Regensburg felől Görögországba folyik, a magunk pénzén szereztük meg akkor, amikor új emberekként megjelentünk itt, s azok ára fejében küldöttük a tizenkét fehér lovat meg a szóban volt többi mást. Ő maga az, aki földje jószágát dicsérve egy nyaláb fűvet küldött Alpár homokjáról és egy korsót a Duna vizéből. Megparancsoljuk tehát uratoknak, Salán vezérnek, hogy hagyja el a mi földünket.” (38)

A *Képes Krónika* a monda régibb, hitelesebb változatát őrizte meg számunkra, amelyben még ott lüktetnek az eredeti vers sorai. A *Krónika* szerint Árpád azt üzeni Szvatopluknak: „Meg ne állj tovább semmiképpen azon a földön, amelyet megvettek tőled, mert a te földedet megvették a lóért, a fűvet a kantárért, a vizet a nyeregért. Te pedig ínséges és fösvény lévén, zálogba engedted nekik birtokodat, a fűvet, a vizet.”⁶

Anonymus mindezt tudta, de tudta azt is, hogy ezt a mondát a párizsi iskolatárs, a franciaországi historikus már nem értené meg, nem hinné el, vagy az egészet nagyon is primitív, méltatlan dolognak tartaná. Ezért írta át száraz, racionális szellemben. Arra viszont nincs biztos magyarázat, hogy Szvatopluk vagy Marót szerepét miért vette át Anonymusnál Salán vezér. Tény, hogy átvette, pedig a királyi jegyző ismerte Marótot is (Menumorouth), de nála más funkciót kapott. A kezdeti ellenállás után a megbékélés reprezentánsa lesz, amit leányának Árpád vezér fiával kötött házassága fejez ki. Salán, Marót vagy Szvatopluk

volt-e a mondabeli ellenfél, esetleg más? A sebes Dunába veszett-e vagy a Tiszán át menekült? Nem tudjuk, de nem is érdekes. A monda természetéből adódóan több, különböző helyhez és személyhez kötött változata akadt, és a regösök ezek valamelyikét adták elő a hallgatók kívánsága szerint. A monda különben is áttételesen, jelképesen közli azt, amiről szól, nem adásvételről, hanem valami másról.

A fehér ló mondája feltehetően egy magyar–morva szövetség megkötésének az emlékét őrzi, amelynek következtében Árpád magyarjai az ország birtokába jutottak. Amikor Omortag bolgár kán 815-ben Leó császárral békét kötött – írja Györffy György –, „a bolgár rítus abból állt, hogy kettévágott kutya vérért megízlelték, majd a császár földre öntött egy kupa vizet, átfordított egy nyeret, megérintett egy féket, és felemelt egy csomó füvet.”⁷ Más adatok azt bizonyítják, hogy hasonló volt a magyarok, majd később a Magyarországra költözött kunok szerződés-kötési módja. A szertartás a szerződést megerősítette és az égi hatalmak védelme alá helyezte, akik szörnyű csapásokkal sújtották volna megszegőjét.

Melyik szerződéshez fűződött a monda? A magyarok első – 862. évi – említése összefüggésben állhatott Ratiszláv morva fejedelem Német Lajos elleni lázadásával. 881-ben Bécs mellett csatáztak a magyarok, és ugyanebben az évben említik még külön a kabarokkal vívott harcokat. A magyarok és a kabarok megjelenése a frank–morva háborúkhöz kapcsolódott, amelyekbe a későbbiek során többször is beavatkoztak, hiszen mind a morvák, mind a frankok igyekeztek őket szövetségesül megnyerni.

A fehér ló mondája nem az egyetlen, mely a regösök ajkáról került a *Gesta* szövegébe. A királyi udvarban megforduló énekmondók műsorának változatosnak, gazdagnak kellett lennie, de Anonymus történetírói módszere miatt e mondák rekonstruálása lehetetlen. Ugyanakkor *Gestájá-*nak szövege egyértelműen elárulja, hogy regösének cselek-

ményéből formál történelmi eseményt és ismétli el, illetve használja fel elemeit új meg új változatban. A birtokszerzés vagy adományozás eseteit nem számítva, minden, amit a honfoglalásról ír, a parasztok hamis meséin, vagy a regösök énekein alapul. Van, amikor szó szerint idéz belőlük, mint Tétény vállalkozása kapcsán: „Maguknak ők mind helyet szereztek, és hozzá még jó nevet is nyertek.” (25) Csak akkor tekintett el felhasználásuktól, ha a monda nem honi, hanem külföldi tettekről szólt – például Konstantinápoly kapujának bezúzásáról –, mert kínos lett volna, ha kiderül, hogy ezt a fontos eseményt az ottani tudomány nem ismeri. „Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beírni.” (42) Ami viszont az idehaza vitézkedő Gyalut vagy Laborcot illeti, a külföldi „szakirodalom” aligha cáfolhatta azt, amit Anonymus a regösöket vagy a parasztokat követve elmondott róluk.

Mondákat kell forrásként feltételeznünk akkor is, ha egyik-másik már bekerült a középkori történetírás anyagába. Abból, hogy a szarvasúzó testvérpárt az 5. században élt Jordanes említi, nem következik, hogy a motívum későbbi felbukkanását más népeknél Jordanesre, vagy őt követő krónikásokra kell visszavezetni. Vándormotívumról van szó, mely számos nép körében és számtalan változatban élt. Az eltörhetetlen nyílveszőnyaláb példázatát Bíborbanszületett Konstantin írta meg Szvatoplukkal kapcsolatban: „Elővett ugyanis három vesszőt, összekötözte és odaadta az első fiának, hogy törje el ezeket s amikor az nem bírta, odaadta ismét a másodiknak, úgyszintén a harmadiknak, majd azután szétbontván a három vesszőt, odaadta egyenként a háromnak, azok pedig fogták és felszólítására, hogy törjék el, tüstént eltörték azokat.”⁸ Megtaláljuk azonban *A Mongolok Titkos Történetében* is, noha átvételről nem lehet szó! A változtatás mindössze annyi, hogy nem

három, hanem öt fiúról és ennek megfelelően öt nyílvezzőről van szó. „Alan Koa öt fiát sorjában leültette és mind-egyiknek adott a kezébe egy-egy nyílvezzőt. Törjétek el – mondotta. Azok minden nehézség nélkül széttörték az egyes nyílvezzőket. Majd csomóba kötött öt nyílvezzőt, azt adta oda, és így szól: Ezt törjétek szét. A csomóba kötött öt nyílvezzőt mind az öten kézbe vették, egyik a másik után, sorjában, de eltörni nem tudták.”⁹

Ez a példázat Moráviától illetve Bizánctól a mongol pusztáig általánosan ismert volt, és ezért nem köthető egyetlen szerzőhöz, vagy etnikumhoz, akárcsak a szarvast űző testvérpár sem. A filológus azonban másként gondolkodik. A későbbi viszonyok alapján az írott szónak olyan jelentőséget tulajdonít, amivel a szájhagyomány korában nem rendelkezett és legfőbb feladatát abban látja, hogy irodalmi hatást – átvételt – keressen és találjon ott is, ahol valójában általánosan ismert mondai elemek egymástól független használatáról vagy archetipikus elemekről van szó.

Az írást nem vagy csak szűk körben ismerő társadalmakban a szájhagyománynak más a jelentősége, más az ereje és az élettartama, mint ott, ahol az írni-olvasni tudás általános. Néhány régmúlt eseménynek nem volt szabad feledésbe merülnie és azért, hogy jól megjegyezhesék, versbe öntötték, vagy ritmikus prózába foglalták. Ezekből a hivatásos énekmondók – a regösök – több ezer sort tudtak és adtak elő, illetve adtak tovább egymásnak. (Lönnrot így gyűjtötte össze a Kalevala anyagát a kezdetleges viszonyok között élő karéliaktól.) *A Mongolok Titkos Történetének* is jelentős részét teszik ki az alliteráló versezetek, de ilyen előzményei voltak Anonymus Gestájának is.

A primitív társadalmakban egy valamirevaló gyerek őseinek hosszú sorát tudja elmondani. A névsor rangjelző volt, és ráadásul jogcím a birtoklásra, tehát jól meg kellett jegyezni. Tizenkét név nem sok, de átfog háromszáz évet, ami egy mai fiatal – aki legfeljebb nagyszüleinek nevét is-

meri – Rákóczi korába vezetne vissza. Ilyen körülmények között természetes, hogy a Tomaj nembeliek ismerték Ősapjuk, Tanuzaba históriáját, még ha azt nem feltétlenül eredeti formájában őrizték meg. A nemzetség tagjai közül még a 13. században is többen viselték a Thanisz és az Őrkény (Urkund) neveket, akár a Zuard nembeliek az Anonymusnál kiemelten szereplő Zuard és Kadocsa nevét. Hogy a Zuard nemzetség ősei valóban jelentős szerepet vittek volna a honfoglalás során, az nem biztos és nem is bizonyítható, de nem kételkedhetünk abban, hogy a nemzetség tagjai – éppúgy, mint a többi politikai szerepet vivő genushoz tartozók – számon tartották három évszázad előtt élt őseiket, tetteiket emlegették, hiszen jogok és javak fűződtek hozzájuk. Hogy az eredeti jogcím az első foglalás volt-e, az államszervezés során végzett „átrendezés” folyamánya, vagy későbbi királyi adomány, az nem mindig állapítható meg, de két vagy három évszázad nem oly hosszú idő, amit a szóbeli hagyomány ne tudna áthidalni és számon tartani az élő emlékezet számára. Ha részleteiben nem is hű, lényegét tekintve igaz lehet, és jegyzőnk által megőrzött alakjában – kellő fenntartással – felhasználható. A honfoglalás képe így lesz kerek egész.

3

Anonymus másik nagy történetírói tette eleink származásának tisztázása volt, és pedig a párizsi tanulótárs és rajta keresztül a nyugati tudományos világ számára elfogadható módon. Regino prümi apát a 10. század elején írt munkájában a szittyáktól eredeztette a honfoglaló magyarokat, és ez a megállapítás a kutatások szerint a Szent László-kori ősgestában is helyet kapott. Anonymus a rövid híradást a Justinus művéből készített *Exordia Scythica*-kivonat felhasználásával kibővítette, és a szittyákat, ezt a tekinté-

lyes és megbecsült ókori népet egyértelműen a magyarok őseivé tette a rendkívül rossz hírű és ezért a nemes magyar nemzetre árnyékot vető hunok helyett. Igen, a hunok helyett, de úgy, hogy Álmos, illetve fia, Árpád, mégis a nagy hatalmú Attila király ivadékából származzon.

„Ennek a (Mágóg) királynak az ivadékából sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az úr megtestesülésének négyszázötvenegyedik esztendejében a szittyia földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött: minden régi épületet, amit ott talált, megújított és az egészet igen erős fallal vette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják.”(1)

Ennyit és nem többet ír Anonymus Attiláról, meg az „első bejövételről” anélkül, hogy ezt a kifejezést használná. Sejteni engedi, hogy tudna ő erről többet is mondani, de nem teszi. *Quid plura!*

Kétségtelen viszont, hogy az Attilától való származás nem mellékesen odavetett megjegyzés, hanem a mű egyik fő motívuma, mely refrénszerűen tér vissza lépten-nyomon. A *Gesta* lapjain nem kevesebb, mint huszonháromszor fordul elő Attila neve! Árpád vezér több ízben hivatkozik rá, az itt lakó népek pedig megrettennek arra a hírre, hogy Attila ivadéka tért vissza jogos örökségének elfoglalására, és sietve meghódolnak régi-új uruk előtt. A székelyek pedig, „akik előbb Attila király népe voltak” önként csatlakoznak a honfoglalók seregéhez.

Vannak azonban, akik szerint Anonymus minden alap nélkül tette meg Attilát az Árpád-ház ősevé. Nem kisebb tekintély, mint Györffy György írta, hogy Anonymus az Attila-hagyományt semmi esetre sem hazai forrásból merítette, hanem kívülről kapta, mégpedig Viterbói Gottfriedtől: „Viterbói Gottfried és Anonymus viszonyára meg

kell jegyeznem, hogy Gottfried Barbarossa Frigyes káplánja és jegyzője volt, Frigyes császár pedig a III. keresztes hadjáraton III. Béla vendégszeretetéét élvezte, aki mellett Anonymus jegyzőként működött. A két szerző közvetlen vagy közvetett kapcsolatához kétség nem fér.”¹⁰

Elismeri azonban, hiteles történelmi adat szól arról, hogy az Árpád-ház tagjai között a 11. század derekán – vagyis jóval Anonymus előtt – élt Attila-hagyomány. A gyermek Salamont trónjára helyező Nordheimi Ottó I. Endre özvegye a krónikás szerint Attila kardjával ajándékozta meg. „Az adat megengedi ezt a feltevést (ti. a királyi család Attila hagyományának létezését) – írja Győrffy György –, a figyelmesebb olvasás során azonban kiderül, hogy a szöveg nem tartalmaz semmi konkrétumot arra nézve, hogy a kard Attilának való tulajdonítása is a magyaroktól ered.”¹¹ Egy rövid híradástól aligha lehet ilyen mértékű precizitást elvárni, de minden ésszerű megfontolás amellettszól, hogy a kard eredetére való utalás az ajándékozótól, vagyis Endre özvegyétől illetve híveitől származik, akik azzal az ajándék értékét vélték növelni. Ez azt is jelzi, hogy Attila emlékét a magyar udvarban sokra becsülték. Győrffy a továbbiakban kifejti, hogy a kardnak Attilához való kapcsolása I. Endre udvarához közel álló, bizánci műveltségű orosz baziliták közlésére, végső fokon pedig bizánci hatásra vezethető vissza. Ennél a – feltételezett – kerülő útnál a rövidebb – a közvetlen – útvonal sokkal valószínűbb. Az ősök tiszteletének, a tőlük való származás hangoztatásának a kor politikai gondolkodásában döntő szerepe volt.

Nem foglalkozok állást abban a kérdésben, hogy az Attilától való származást az ősgesta tartalmazta-e vagy sem, de képtelenségnek tartom azt a feltételezést, hogy egy származására büszke uralkodó (ugyan melyik ne lenne az!) idegen klerikus – adott esetben Viterbói Gottfried – állítására felvenne őseinek sorába egy általa nem ismert sze-

mélyt! Melyik királyi nótárius merne előállni azzal az ötlettel, hogy uralkodója nem az addig tisztelt ősnek, hanem valaki másnak a leszármazottja lenne? Nem sokáig maradna meg tisztségében! A jegyzőnek a királyi család származását kellett írásba foglalnia – úgy, ahogyan tagjainak tudatában élt! –, azt kellett népszerűsítene, adott esetben pedig a külfölddel megismertetnie és nem a külföldi irodalomban felbukkant teóriákat a dinasztiák tagjaival elfogadtatni.

Az írás-olvasás szűk körre szorítkozó századaiban irodalmi alkotásoknak nem lehet olyan hatást tulajdonítani, amilyen a mi korunkban is nehezen képzelhető el. Az akkori „elit” tagjai a ma szokásosnál jóval nagyobb mértékben tartották számon származásukat, őseik nevét. Az idők kezdetéig visszanyúló származási táblázattal indul Mózes első könyve, illetve Máté evangéliuma. Ilyen leszármazási sorral kezdődik *A Mongolok Titkos Története* is, melyre pedig biztosan nem hatottak a Biblia könyvei, hanem azokkal együtt az ősi társadalmak szellemében fogant. (Krónikáink leszármazási rendje viszont azért olyan zavaros, mert az elvárások szerint a keresztény felfogást pogány kori hagyományokkal akarták ötvözni, és a magyar királyok családfáját a bibliai Jáfettól levezetni.)

Anonymus azonban nemcsak az Attilától való származás emlékét őrizte meg számunkra, hanem az úgynevezett „turul mondát” is, pedig a kettő – mondják – kölcsönösen kizárja egymást. Vagy az egyik, vagy a másik hagyomány hiteles, de a kettő egyszerre nem lehet az, és rendszerint az Attilától való származás hull ki a kritika rostáján.

Vajon miért ne lehetne a kettő egyszerre és egyformán igaz, csak éppen más időtávlatban? A totem-ősök – a turul és az emse (Emese) – násza valamikor az idők kezdetén történt, ahonnan homályba vesző nemzedékek láncolata vezet történelmi alakokig. Dzsingisz kán származásáról írja *A Mongolok Titkos Története*: „Élt egy kékesszürke

farkas, ki az Ég rendelkezéséből született. Felesége egy rőtes szarvasünő volt. Átkeltek a Tenggisz taván, megszálltak az Onon folyó forrásánál, a Burkan-kaldun hegyénél, ott született meg fiuk, Batacsikan”¹² Batacsikan és Dzsingisz kán valóságos, ismert ősei közé nemzedékek sora ékelődik. Így lehetett ez Árpádok családi hagyományainak körében is.

Anonymus, a keresztény pap, természetesen nem származtathatta a magyar királyi családot állatősöktől. A totemisztikus nászt álommá szelídítette, és időben közel hozta, összekapcsolva Álmos születésével, akinek nevét is megfejtteni vélte az álomra történő utalással. Ennyivel azonban nem elégedett meg, és a megszelídített „pogány” motívum mellett más, „keresztényebb” magyarázattal is próbálkozott. „Vagy ezért hívták Álmosnak – ami latinul annyi, mint szent –, mivel az ő ivadékából szent királyok és vezérek voltak születendők.” (3)

Emese „álma” természetesen nem zárja ki, hogy az uralkodóház Attilát ősenek tekintse. Az eredeti felfogás szerint Attila is minden bizonnyal távoli időben élt totem-ősöktől származott, számos nemzedék közbeiktatásával. Az oszmán-törökök – amint arra Győrffy György rámutatott – Ertogrultól eredeztették magukat, aki viszont Edebali házában ismerte meg jövődő hitvesét. Mindez feltűnően emlékeztet az Emese álmában szereplő turulmadárra, maga Emese pedig Eunedubelianus vezér leánya volt.¹³ A rejtélyes kifejezés megfejtésére több kísérlet történt, de a kérdés megoldása alighanem még várat magára.

Ugyanaz a nevezetes ős számos dinasztia családfáján szerepelhet. A nomád birodalmak uralkodói háremeikbe fogadták a hódolt törzsfők leányait, vagy saját lányait adták az illetőkhöz feleségül, amint azt Bíborbanszületett Konstantin Lebediasról, a magyarok vezérééről írja. Ez vonatkozott természetesen Attilára, akinek számtalan leszármazottja volt, illetve lehetett a pusztai népek vezető családjainak körében. Ha alakja bekerült az izlandi ősgermán

mondákba, hogy ne élt volna azok emlékezetében, akik közt született, és ahol hatalmát gyakorolta! A pusztai népek fejedelmi családjai több-kevesebb joggal Attilától származtatták magukat – így például a bolgár Dulo-dinasztia, de bizonyára ez volt az Árpád-ház felfogása is. Ne felejtjük! Mind a magyarok elei, mind pedig az ősbolgárok a 7. században az onogur törzsszövetség tagjai voltak.

Anonymus joggal volt büszke művére. Nem hamis mesék, hanem iratok biztos előadásából vezette le Magyarország királyainak és nemeseinek származását, mégpedig a hagyományokkal egyezően, de úgy, hogy azon tudós férfiak már nem találhattak foltot. Az Árpád-ház őseként tisztelt, roppant hatalmú Attila király nem a hun fergetegből, hanem a tekintélyes szittyia uralkodók galériájából tekintett le ivadékaira.

4

Attila alakja viszont a hun–magyar hagyomány kérdésének gordiusi csomójához vezet, amelynek könyvtárnyi irodalma van. Volt-e „hun” hagyománya a magyarságnak? – tették fel számtalanszor a kérdést és válaszolták meg a történészek, ki-ki a maga módján. Magyarságon persze Árpád népét értették, az ő vezetése alatt a Kárpát-medencébe költözőket és nem az ő honfoglalása idején itt talált népeket, amelyek Árpád vitézeivel összekeveredve a középkori Magyarország lakosságát alkották. A „hun” hagyományról folyó több mint két évszázados vita a támadók és a védők részéről egyaránt arra a tételre épült, hogy a hunok (avarok) pusztulása után új nép, több mint százezer – egyesek szerint egyenesen félmillió – magyar, jelent meg a Kárpát-medencében, és az a kérdés állította őket szembe egymással, vajon keletről hozta-e magával a hun-magyar azonosság tudatát és ennek megfelelően saját, „nemzeti”

alkotása-e a hun–magyar mondakör, vagy pedig az azonosság gondolata jóval később, a mai Magyarország területén merült fel a külföldi krónikairódom hatására, vagy korai német telepések közvetítése útján.¹⁴

Az első tétel azonban – vagyis az, hogy Árpád magyarjai saját létszámuknál jóval kisebb és túlnyomórészt szláv lakosságot találtak a Kárpát-medencében – helytelen, és ezért hibásak az ennek alapján leszűrt következtetések is! A helyes kérdésnek úgy kellett volna hangzania – és úgy kell feltennünk ma is –, hogy a 896-ban itt lakó népeknek volt-e „hun” hagyománya, mely utat talált a *Gestába* és középkori krónikáinkba? Hunokon persze nem Attila hunjai értendők, hanem az avarok maradékai.

A főbb érveket az alábbiakban foglalom össze:

1. A régmúltból származó feljegyzések elsősorban politikai változásokról, új államalakulatokról szólnak, amelyek viszont nem jelentenek egyszersmind etnikai változásokat – új, más nyelvű népek felbukkasát vagy a régiek teljes eltűnését. A politikai fordulatok nyomán *nem az egész nép cserélődik ki*, csupán a vezető réteg. Hóman írta a Dnyeper és a Volga közt az 5–8. században feltűnő népekről: „Az új név nem jelent mindig új népet, legtöbbször csupán új politikai alakulásról, a törzsek és népek új csoportosulásáról tanúskodik. A népnév eltűnése sem jelenti az illető nép teljes pusztulását, csupán egy új politikai alakulatba, a hun birodalom bukása után kialakult nomád birodalmak és kisebb-nagyobb törzsszövetségek keretébe való időleges beilleszkedését.”¹⁵ Az úgynevezett „népvándorlás” során számos nép fordult meg a Kárpát-medencében és hagyott itt földbe rejtett értékeket a régészek nagy örömeire, de nem szabad azt hinnünk, hogy a gótok, hunok, gepidák, longobárdok az utolsó szálíg elhagyták volna előző szállásaikat, mint ma a lakásaikat üresen átadó városi főbérlek.

Győrffy György helyesen figyelmeztet a következőkre: győztes nomád népek „a csatlakozott vagy behódolt tör-

zseket katonai segédnéppé degradálva sorolták maguk mellé, a véres harcban legyőzötteket pedig állatállományukkal együtt szétszórták, s ezek rab cselédként dolgoztak az úr »auljában«, nomád gazdasági üzemében. Ilyen módon, amikor Európa kapujában megjelent egy nomád nép, az inkább már csak nevében volt az élre került belsőázsiai »ősnemzetséggel«, embertanilag, sőt olykor nyelvileg is heterogén alakulat volt.”¹⁶

Nincsenek pontos adatok arra vonatkozólag, hogy az avarok Közép-Európába történt előnyomulása a pontuszi hun-bolgár népek közül kiket és milyen számban ragadott magával, de figyelmet érdemel, hogy 597 táján három keleten maradt törzset – a tarniáchok, a kotragerok és a zabenderek népét – arra bírták, hogy hozzájuk költözzenek.¹⁷ Bizonyos, hogy az avar birodalom fennállásának kezdeti időszakában etnikailag vegyes összetételű volt. (601-ben a bizánci sereg által ejtett foglyok között 3000 avar, 800 szláv, 3200 gepida és 2000 másfajta barbár volt.¹⁸ Ha a foglyok számát nem is fogadjuk el készpénznek, az arányok elgondolkoztatóak.) Az orosz *Poveszti* hírt ad arról, hogy Iraklij császár idejében kaptak hírré a fehér ugorok és telepedtek le a Duna mentén. Az viszont Oleg idejében történt, hogy a fekete ugorok vonultak el Kijev mellett.¹⁹ Íme, a „kettős honfoglalás” szláv megfogalmazásban! Bárhogy értelmezzük a „fehér” és a „fekete” ugor elnevezéseket, két rokon népet, vagy ugyanazon nép két ágát jelentik.

László Gyula szerint „... a Kárpát-medencében már az 5. században megjelent ősbolgárok magyar (talán helyesebben magyar-ugor, illetőleg protomagyar) törzstörődékeket is hozhattak magukkal. Ez volt az első fázis. A második fázis mindenképpen az avarokkal (uar-hunokkal, illetve varchonitákkal) kapcsolatos, akik 568-ban jelentek meg, és az egész Kárpát-medencét kitöltötték, sőt azon túl is terjedt birodalmuk. Lehetséges, hogy az avarok törzsszö-

vetségének első hullámával újabb ugor-magyar törzsek is jöttek, de a magyarok régészeti leletekkel alátámasztott 670 körüli – a Káma vidékéről történt betelepítéssel újabb megjelenése nem kétséges. Ez volt tehát a második hullám, amely... talán két részre is tagolódik. A harmadik és legdöntőbb a közismert 896-os honfoglalás, amikor Árpád fejedelem vezetésével magyar és török nyelvű (türk, onogur) törzsek hódították meg az itt élő népeket illetőleg csatlakoztak a már itt talált magyarokhoz.”²⁰

2. Az avar birodalom közel két és fél évszázadon át állt fenn. A római kor és Árpád honfoglalása közti időszak legtartósabb politikai alakulatának bizonyult, melynek az itt lakó népekre maradandó, asszimiláló hatást kellett gyakorolnia. A lakosság eddig feltárt nagyszámú temetőinek sírjai többszörösét teszik ki annak, mint amennyit a „honfoglalók” temetőiben találunk. Ezek tanúsága szerint a késő avarok zöme nem volt nomád, hanem helyhez kötöten élt, és amellet azokat a területeket népesítette be, melyek a múltban magyarok voltak és ma is azok maradtak. (Kivételet a Bécsi-medence.) A bizánci és a nyugati szerzők az itt lakó népeket többnyire hun-nak nevezték, de minden valószínűség szerint saját maguk is – vagy legalábbis egyes csoportjaik – ezt a nevet használták.

3. Kipusztultak-e az avarok, vagy sikerült fennmaradniok? A *Poveszti* azt írja az avarokról (obrokról), hogy kivesztek – „sem nemzetségük, sem maradékuk”, de ez legfeljebb a vezető rétegre, az előkelőkre vonatkozhat, a népre nem. A temetők is mást bizonyítanak. Az avarok fennmaradásáról egyébként számos írott forrás is szól. Egy 860-ban Német Lajos által kiadott birtokadományozó oklevélben egy helyütt „Wungariorum marcha” szerepel, ami a dunántúli avarok politikai szervezetének szlovén megjelölése lenne – bizonyítva ezzel a 670 körüli onogur-bolgár bevándorlást és fennmaradásuk tényét.²¹ A 871–73 táján, vagyis alig 25 évvel a honfoglalás előtt készült *Conversio Bagoariorum* harmadik

fejezetében élő népként említi az avarokat. „Azokat pedig, akik közülük (tudniillik a hunok közül) engedelmeskedtek a hitnek és felvették a keresztséget, a királyok adófizetőivé tették, és földjüket, amelyet maradékaik birtokolnak, adományként egészen a mai napig megtartották.”²²

A Kárpát-medencét a 8–9. század fordulóján sújtó tartós szárazság miatt az avarok elszegényedtek, megfogyatkoztak, belső viszályokba bonyolódtak, de nem pusztultak el, és nem irtották ki őket a frank, valamint a bolgár háborúk során, hanem hódítóik társadalmába beépülve megérték Árpád hadainak bejövételét. Nekik se lettek volna „hun” hagyományaik? Elképzelhetetlen, hogy etnikai tudattal rendelkeztek volna, emlékezetük többnemzedéknyi múltba nyúlhatott vissza. Nem véletlenül került tehát krónikáinkba a primus introitus és a secundus introitus megkülönböztetése, azaz a kettős honfoglalás.

Nézzük ismét Gyórfy György véleményét:

„Elvben nem megengedhetetlen egy olyan feltevés, hogy a Kárpát-medence feltételezett régi ugor nyelvcsaládbeli többsége határozta meg a kialakuló népnyelvet olyanformán, mint ez a szláv többségre települt bolgárok esetében bekövetkezett, de ugor nyelvnek e térségben semmi nyoma... A 9. századi Pannóniából közel félszáz helynevet és személynevet ismerünk, igazolhatóan magyar nyelvű nem fordul elő... Magyarország helynevei a honfoglalás után megváltoztak, falvak, városok, várak neve eltűnt, s e »tabula rasa« után a magyarság nevezte el a lakott helyeket, a steppei népek módja szerint elsősorban a szállást bíró úr nevével.”²³

Az ötven helység- és személynév azonban nem sok. A helynevek nagy részét a karoling hatalmi apparátus határozta meg. A templomos helységek ónémet nevet viselnek (Lindvolveschirichun Wiedhereschirichun, Beatuseschirichun stb.), az előkelőségek német, szláv illetve török nevéek (Chotemir, Livtemir, Witemir). Ezek alapján a köz-

nép etnikuma aligha dönthető el. Ami pedig a másik érvet illeti, azzal bizonyít, ami maga is bizonyításra szorul! A honfoglalás csak akkor idézhető elő „tabula rasát” a helynevek terén, ha a lakosság túlnyomó többsége valóban kicserélődött volna, amit azonban kizártnak kell tartanom. Miért lenne Visegrád vagy Tihany honfoglalás utáni helynév? Ha nem az, a sok Bács, Bécs, Becse, Győr, Körös vagy éppenséggel Szeged neve miért ne keletkezhetett volna 896 előtt?

4. Így jutunk el a honfoglalás történetének kulcskérdéséhez, nevezetesen ahhoz, hogy mekkora volt a 895–96-ban a Kárpát-medencébe települő magyarok száma. Ezt történetíróink egy része, elfogadhatatlanul erős túlzással, félmillióra becsülte. Összehasonlításképpen: az avarok serege bizánci forrás szerint 20 000 fő volt, amikor letelepedésükhez földet kértek a császártól. Aszparuch bolgár-törökjeinek számát legfeljebb 30–50 ezerre teszik. Dzsingisz kán Szubetej és Dzsebe vezetése alatt két tömény, azaz húsz-ezer főnyi sereget küldött a khovarezmi uralkodó üldözésére. Több mint kétéves nyargalás után, amelynek során alaposan átrendezték a Kaspi- és a Fekete-tenger környékének viszonyait, 1223-ban a Kalka folyó mellett tönkrevérték az orosz fejedelmek és a velük szövetséges kunok csapatait stb., stb. Árpád magyarjai sem lehettek többen.

Bíborbanszületett Konstantinosz kétségtelen hitelűnek tekintett tudósítása szerint „... amikor a türkök hadjárata mentek, a besenyők Simeonnal a türkök ellen jöttek, családjaikat teljesen megsemmisítették, és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket gonoszul kiűzték onnét (vagyis Etelközből). Miután pedig a türkök visszatértek és földjeiket ilyen pusztán és feldúlva találták, letelepedtek arra a földre, amelyen ma is laknak.”²⁴

A türkökön az adott helyen Árpád, a törzsfő és a nemzetségfők katonai kísérete értendő, hiszen a köznép aligha ment el messze földre hadakozni. Árpád katonái ugyanis

másutt – valószínűleg Pannóniában – portyáztak. A besenyők ezalatt megrohanták Etelközt, a katonai kíséret hátrahagyott tagjait, „az öröket” kiűzték, a köznépre viszont kiterjesztették uralmukat. Ibn Roszteh írta az (etelközi) magyarokról, hogy azok „... tartománya fában és vizekben bővelkedő, talaja nedves. Sok szántóföldjük van.”²⁵ A szántóföldeket nyilván nem a vezetők katonai kísérete művelte, hanem az „ineknek” nevezett szolgarendűek, akik nem nomadizáltak, idegenben nem hadakoztak, és semmiképpen sem menekülhettek az ellenség elől, hiszen létalapjukat – földjüket – vesztették volna el. Beletörődtek abba, hogy ezentúl nem a magyar előkelőket és katonáikat tartják el, hanem az azok által lakóhelyükről elűzött besenyő harcosokat szolgálják.

A dzsürkinekről írja *A Mongolok Titkos Története*: „Ezt a büszke népet Dzsingisz kán leigázta, a dzsürkin nemzetiséget megsemmisítette. Egész népét Dzsingisz kán a maga örökös rabszolgáivá tette.” A tajcsiutok sem jártak jobban. „Dzsingisz kán ekkor kirabolta a tajcsiutokat... írmagostól kiirtotta. Népüket azonban elhozta magával, s a telet Kuba-kajában töltötte el.”²⁶ Vagyis a legyőzött ellenség vezető nemzetségeinek felnőtt férfi tagjait megölték, de „népüket”, a közrendűeket megkímélték, hogy szolgálóik közé sorolják őket.

Teljességgel lehetetlennek tűnik, hogy a besenyő támadás körülményei közepette félmillió – vagy akár csak száz-ezer – ember az ellátásához szükséges állatállománnyal együtt a Kárpátok hágóin átkeljen! Állataik nélkül biztos pusztulásra voltak ítélve. Hova indultak volna? Olyan területre, melyet más népek laknak, amelyet tehát előbb el kell foglalni, nyilván harc révén, amelynek kimenetele felettébb bizonytalan.

De hogyan és miért engedték volna a győztes besenyők „megszökni” a közrendű népet, vagyis a megszerezhető zsákmány legértékesebb részét? A keleti hódítók min-

dig makacsul ragaszkodtak a legyőzött nép megtartásához. Silzibulos türk kagán azt mondta az avarokról: „Sem nem madarak ők, hogy a levegőn átrepülve megmeneküljenek a türkök kardjától, sem pedig halak, hogy víz alá kerülve eltűnjenek a tenger hullámainak legmélyén, a föld színén járnak valahol... és semmiképpen sem fognak megszökni az én haderőim elől.”²⁷ Batu kán magyarországi hadjáratát is a menekülő kunok befogadásával indokolták a mongolok.

5. Feltéve, de meg nem engedve, hogy a köznép száz-
ezres tömegei mégis átvergődtek volna a Kárpátokon, meg-
válaszolatlan – sőt megválaszolhatatlan – marad az a kér-
dés, hogy miként tarthatta el magát a Kárpát-medencében
a feltételezett 400 000 beköltöző magyar és az ugyancsak fel-
tételezett 200 000 főnyi ittlakó, vagyis 600 ezer ember olyan
területen, amely azelőtt harmadrésznyi népességnek nyúj-
tott megélhetést? Olyan irreális feltételezés ez, mely semmi-
képpen sem fogadható el. Vámbéry „a magyarok számát,
kik Árpáddal az országba jöttek 30 000-re, a Pannóniában
lévő lakosságot pedig 3–400 000-re” becsülte. Nyelvészeti
fejtegetéseit sokan és joggal bírálták, fenti becslése azonban
reális, és történeti összehasonlításban is megállja a helyét.

Árpád magyarjait, számukat jóval meghaladó népes-
ség fogadta a Kárpát-medencében – és korántsem ellensé-
gesen. Theotmár salzburgi érsek 900-ban írt levele szerint
„a szlávok(?) ...magukhoz vették a magyaroknak nagy so-
kaságát, az ő szokásuk szerint bőrig lenyírták álkeresztény
fejüket, a magyarokat ránk bocsátották és maguk is utá-
nuk jöttek.”²⁸ Sorait alighanem úgy kell értelmezni, hogy
a hajdani avarok megmaradt és addig szláv vezetés alatt
álló utódai készségesen csatlakoztak Árpád magyarjaihoz,
akiket életmód, szokások és – minden valószínűség szerint
– nyelv dolgában is rokonaiknak éreztek. Szegről-végről
azok is voltak. Csatlakoztak azonban – amint ezt Anony-
mustól megtudjuk – más országrészek lakói is.

Míg a honfoglalást megelőzően a magyaroknál ket-
tős királyságra utaló adatok találhatóak, fél évszázaddal
később Konstantinosz már három főméltóságról tudósít.
„Első fejedelmük az Árpád nemzetségéből sorrend szerint
való uralkodó, van még két másik fejedelmük is, a gülász
és a kharkász, akik bírói tisztet viselnek... Tudni való,
hogy a gülász és a kharkász nem tulajdonnevek, hanem
méltóságok.”²⁹ Annak idején az avaroknál a kagán mellett
jugur és tudun is tevékenykedett – néha egymással szem-
behelyezkedve. Mindkét esetben sajátos hármasszerve-
zési elv fedezhető fel. A késő avarok csatlakozását, az Árpá-
dok törzsszövetségébe való beépülését jelzi-e a harmadik
főméltóság megjelenése? Kézai *Krónikájában* a hetedik ve-
zérrel (Konstantinosz szerint a kharkászi tisztség betöltőjé-
vel), Bulcsuval kapcsolatban megjegyzi, hogy őst (avus)
Krimhild csatájában a teutonok megölték, és ezt akarta ke-
gyetlenül megbosszulni. Ez persze nem elegendő ahhoz,
hogy Bulcsut a kései avarok leszármazottjának vagy képvisel-
előjének tekintsük, de az utalás elgondolkoztató.

A 896-os honfoglalás nem egy több százezres létszámú
népnek volt a be- és letelepülése, hanem egy mozgékony lo-
vassereg vezetőinek új törzsszövetséget létrehozó fellépése
egy politikai vákuum területén. Az új törzsszövetség, az új
politikai alakulat felölelte a Kárpát-medence lakóinak csatla-
kozásra kész vezető rétegét, társadalmi alapját pedig az itt
élő népesség adta.

Árpád törzsszövetsége a honfoglalás nyomán kibővült
és átalakult, ami a vezető tisztségek számában is kifejezésre
jutott. Minderről Anonymus a következőképpen tudósít:
„Bizonyos idő elteltével, mikor Szolta vezér tizenhárom esz-
tendő volt, országának főemberei valamennyien egyérte-
lemmel és közakarattal egyeseket országbírákúul rendeltek
a vezér alá, hogy a szokás jogával mértéket tartva, csende-
sítsék a viszálykodók pereit és versengéseit.” (53) Hóman
szerint a bíróválasztás benne volt már a Szent László-kori

Gestában, tehát nem Anonymus kizárólagos érdeme ennek az egyébként hiteles adatnak a megőrzése, tény azonban, hogy megőrizte és az is, hogy hiteles.

6. A 896-os honfoglalás két etnikailag egymáshoz közel álló, nyelvileg – legalábbis részben – azonos nép – a „késő-avarok” és Árpád magyarjainak – találkozása volt, akiknek teljes összeolvadása gyorsan mehetett végbe. Nem tudatlanságból és nem is alaptalanul terjedt el Nyugaton az a nézet, hogy a kalandozó magyarok voltaképpen azok lennének, akiket már régebben ismertek, és akikkel azelőtt is meggyűlt a bajuk – vagyis hunok illetve avarok, akiket szintén hunoknak neveztek. Liudprand és Widukind írásai arról tanúskodnak, hogy a magyarok és a hunok (avarok) azonosítása már a 10. század közepén megtörtént, majd egyre szélesebb körben terjedt. „Hunni et Ungri” „Hungari id est Huni”, „Huni qui et Ungari”. Az elnevezések használata persze nem következetes, de ez nem is lehetett másként.

Árpád magyarjai a Kárpát-medencébe történt benyomulásuk során itt nemcsak szlávokat, hanem azok számát meghaladó késő-avart találtak, akik feltehetően hunnak nevezték magukat. A hun eredet az avar birodalom felbomlása után itt maradt nép történelmi tudata volt, a hun–magyar rokonság vagy azonosság tana pedig az itt talált „avar-hunok” és Árpád magyarjai összeolvadásának következménye. A 12. században az itt talált „hun” és a honfoglaló „magyar” azonossága már nem lehetett vitás. A gestaírónak vagy krónikásnak nem kellett a szomszédba mennie, idegen műveket tanulmányoznia ahhoz, hogy a két nép azonosságának tételét kifejtse. Azt sehonnan sem kellett „átvenni”, még kevésbé „hozni” valahonnan.

Az avar fejedelmek neveit – a birodalomalapító Baján és a frankoknak behódoló Ábrahám és Teodor kivételével – nem ismerjük. Legtöbbjüket a széthullás után bizonyára

végleg elfelejtették, néhány név azonban mondai szerephez jutva ott kavarghat a honfoglalás-történetben vagy akár az úgynevezett hun-történetben, anélkül, hogy valaha is tisztázni lehetne valóságos történelmi szerepüket.

7. A kései avarok fennmaradásának és Árpád magyarjaihoz való csatlakozásának hipotézise megoldja azt a kérdést, amit a kölcsönzési illetve átvételi elmélet képviselői sohasem tudtak meggyőzően megválaszolni – nevezetesen: az átvétel indítékát. Irodalmi hatásra keletkeztek regényes származási elméletek, de ezek nagy hírű és dicső elődökről szóltak, mint például a felettebb népszerű trójaiakról, akik révén a rómaiakkal is rokonságba lehetett kerülni. De miért a hunok? Mert az irodalomban szereplő ősök közül nekünk már csak ők jutottak volna, mint ahogyan Szűcs Jenő állítja?³⁰ Aligha.

Köztudomású, hogy a hunoknak a középkori krónika- és gestairódalomban rettenetesen rossz ábrázolás jutott. Nem elég, hogy töméntelen pusztítást, kegyetlenkedést írtak a rovásukra, de még testileg is rútaknak, valóságos szörnyetegeknek ábrázolták őket, sőt ráadásul még aliorumnáknak nevezett tisztátalan nők és lator ördögök nászából származtatták őket. Ezek a nézetek olyan mély gyökeret vertek az európai népek tudatában, hogy a 20. században Churchill nem tudott a németekre becsmerlőbb kifejezést találni, mint hogy „hitlerista hunoknak” nevezte őket. Ilyen rémségesnek tekintett néppel való rokonság, sőt azonosság vállalása nem történhetett kívülről jövő irodalmi hatásra, hanem csakis annak ellenére, éspedig a dinasztia tagjaiban és a népben egyaránt meglevő meggyőződés alapján! Ha volt külső irodalmi hatás, annak szerepe csupán negatív lehetett: nevezetesen az, hogy késleltette a hun–magyar rokonság felfogásának megszüvegzését!

Miután Anonymus munkáját feltehetően francia barátja számára írta, nagyon is érthető, hogy a hunok és a ma-

gyarok azonosításától tartózkodott, és a hun ősökkel egyáltalán nem dicsekedett. A hunok helyébe a szcítiaiak léptek a perzsák és a makedónok ellen kivívott győzelmeikkel, akiket már vállalni lehetett, és akikkel már Regino is kapcsolatba hozta őseinket. Idehaza viszont azt mondhatta, azért írt szittyákról hunok helyett, mert ezt a kifejezést odakint jobban megértik.

(Következő számunkban folytatjuk.)

HERCZEGH GÉZA

Jegyzetek

- 1 Az Anonymus-kérdésnek könyvtárnyi irodalma van, amelynek felsorolására terjedelmi okokból nincs lehetőség, viszont helytelen lenne ebből a hatalmas anyagból néhány munkát önkényesen kiragadnom. A kérdés állásának újabb – népszerű – összegezésére vonatkozólag ld. Csapodi Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Gyorsuló idő. Bp., Magvető, 1978. 162 l., illetve Győrffy György: *Anonymus, rejtély vagy történeti forrás*. Bp., Akadémiai, 1988. 144 l.
- 2 Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet*. Bp., KMENY 1935. I. köt. 391. l. Ld. továbbá Győrffy György bevezetőjét Anonymus Gesta Hungarorumának kiadásához. Bp., Magyar Helikon. 1977. 7. és köv. l.
- 3 Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., Magvető. 1983. 391–392. l.
- 4 Győrffy i. m. 31. l.
- 5 Képes Krónika Bp., Helikon. 1959. 77. l.
- 6 Uo.
- 7 Győrffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* 2. kiad. Bp., Gondolat. 1975. 34. l.
- 8 Pauler Gyula–Szilágyi Sándor: *A magyar honfoglalás kútfeje*. Bp., MTA. 1901. 129. l.
- 9 Ligeti Lajos: *A Mongolok Titkos Története*. Bp., Gondolat. 1962. 11. l.
- 10 Győrffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Bp., 1948. 133. l.
- 11 Győrffy i. m. 129. l. – 1993-ban „Régi kérdések – új válaszok” c. munkájában már a következőket írta: „Attilát, mint a magyar királyok elődjét már I. Endre udvarában is számon tartották, amikor I. Endre özvegye »Attila kardját« adta át Ottó bajor hercegnek, s a 11. századig visszavezethető fehérló-mondában is hivatkoznak Attilára, mint Pannónia

- régi urára." i. m. 190. l. (Jegyezzük meg: Viterbói Godefried előtt egy egész évszázaddal!)
- 12 Ligeti i. m. 9. l.
- 13 Gyórfy György: *Krónikáink* 11–16. l. valamint 207–208. l.
- 14 Hóman Bálint: *A magyar–hun hagyomány és a hun monda*. Studium, Budapest, 1925. 106 l. Sajnos Hóman nem alkalmazza következetesen a „rómaiak pásztorai” és a „római pásztorok” közötti nagyon lényeges megkülönböztetést.
- 15 Hóman–Szekfü: *Magyar Történet*. Bp. KMENY. I. köt. 45. l.
- 16 Gyórfy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bevezetés. Bp. Gondolat 1975. 22. old.
- 17 Szádeczky–Kardoss Samu: *Az avar történelem forrásai*. Bp. Balassi 1998. 107. l.
- 18 Szádeczky-Kardoss i. m. 134. l.
- 19 Pauler-Szilágyi i. m. 367., 369. l.
- 20 László Gyula: A „kettős honfoglalásról”. *Archeológiai Értesítő* 1970. évf. 186. l.
- Az ún. kettős honfoglalás persze nem új elmélet, hanem a magyar történetírásnak a 19. századig megkérdőjelezhetetlen tana volt, de a hun–magyar azonosság megdőlte után is változó formában újra meg újra megfogalmazták, így Vámbéry Ármin, Márki Sándor és különösen Nagy Géza, aki a Millenáris Történetben a következőket írta: „A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás. Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a 7. század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött.” Szilágyi S. szk.: *A magyar nemzet története*. I. CCCLII. l. A régészet, nyelvészet eredményeinek integrálása, valamint a nemzetközi összehasonlítás elmélyítése a magyarság őseinek itteni letelepedéséről minden bizonnyal realisabb képet ad majd. Ez pedig minden jel szerint a jobb szó híján kettős vagy többes honfoglalásnak nevezett felfogást fogja erősíteni.
- 21 Antik tanulmányok. XVI. (1969) 87–90. l.
- 22 *Conversio Bagvariorum*. III. fejezet. Ld. Pauler–Szilágyi i. m. 304. l. Bálint Csanád szerint „a jelenlegi adatok alapján úgy tűnik, hogy a frank, lombard és bulgár hadjáratok után legalábbis a 9. század első felében sem az avarság kipusztulásáról, sem teljes elszlávosodásáról nem lehet szó. Nem látszanak megalapozottaknak azon elgondolások sem, amelyek a griffes-indások *zavartalan, tömeges* 9. századi, sőt 10. századi továbbélését feltételezik. „Hajdu P. és tsai (szerk.) *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásainak forrásaiba*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. 1:1 116. l.
- 23 Gyórfy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bevezetés. Bp., Gondolat, 1975. 26. l.
- 24 Pauler-Szilágyi i. m. 122. l.
- 25 Pauler-Szilágyi i. m. 169. l.

26 Ligeti i. m. 53. l.

27 Szádeczky-Kardoss i. m. 14. l.

Győrffy György a négyszázezrenyi honfoglaló magyar hipotézise mellett azzal érvel, miszerint „A besenyők a nagy folyók miatt szakaszosan nyomulhattak előre. Ez azt jelentette, hogy a Dnyepertől keletre lakó magyarok mindenüket hátrahagyva menekültek nyugatra, viszont minél közelebb lakott egy törzs a Kárpátokhoz, annál több lehetősége nyílt állatai behajtására. A rendezett elvonulást az hiúsította meg, hogy az Al-Dunán átkelt Simeon cár serege és oldalba kapta a Havasalföldön át menekülőket.” (Győrffy György: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Bp. Gondolat. 1975. 37. l.

A besenyő lovasok azonban sokkal könnyebben és gyorsabban keltek át a folyókon, mint az öregeket, nőket és gyermekeket menekítő, állatokat terelő magyarok, még akkor is, ha az utóbbiak jobban ismerték a gázlókat. Zömüknek tehát nem volt esélye a sikeres meneküléshez, még akkor sem, ha Simeon cár nem csatlakozik a támadáshoz. Ne felejtsük el, Konstantinosz szerint a magyaroknak „családjaikat teljesen megsemmisítették”. Igaz, a későbbi magyar krónikák ettől némileg eltérő képet rajzolnak, de időben nagyon messze esnek Konstantinosz császárnak közvetlenül a magyaroktól származó és a kérdéses eseményekhez igen közeli értesüléseitől.

Helyesen mutat rá Szabó A. Ferenc Kápolnai Ivánnal folytatott vitájában: „... az itt talált populáció csak akkor lehetett volna nagyobb a honfoglalóknénál, ha azok ugyanazt a nyelvet beszélték volna. Egyszerre tagadni a kettős honfoglalást és az Árpád vezette nép majoritását az itt találtakkal szemben logikátlan, ezért a szakemberek többsége Kristó koncepciójával szemben Győrffy Györgyét fogadja el...” Ld. Még egyszer Für Lajos könyvéről *Magyar Szemle* XI. 5–6- sz. 2002. június 177. l. Lehetséges, hogy a kettős honfoglalást hirdető történészek (egyelőre) kisebbségben vannak, álláspontjuk azonban feltétlenül logikus és – láthattuk – reálisabb alapokra támaszkodhat, mint az ellenkező irányzat. Mellesleg megjegyzem, hogy a Poveszti is a kettős honfoglalás alapján áll: „Ezek az (fehér) ugorok pedig Irakliy császár idejében (vagyis 610–645 között) tűntek fel, míg a fekete ugorok Oleg idejében (900. körül)

28 Theotmár salzburgi érsek levele IX. János pápához. Pauler-Szilágyi i. m. 327. l.

29 Pauler-Szilágyi i. m. 127. old

30 „A magyaroknak a hunok jutottak, mert ezt adta nekik – tulajdonképpen már a 10. század óta – az európai írástudók egy csoportja. Bizonyos értelemben ez is „antik” nép volt, dicsőséges, hódító és a keresztény ellenérzést a barbár és pogány ősiséggel szemben előbb-utóbb legyűrte az a körülmény, hogy e népet lehetett a leginkább „logikus” módon a magyarsághoz kapcsolni oly módon, hogy a Pannóniára

való „történeti jogot” erőteljes érvel támassza alá. Az első kezdeményező lépéseket ebben az irányban, anélkül, hogy magát a hun nevet le merte volna írni, Anonymus tette meg 1200 táján.” (Szűcs Jenő.: *Nemzet és történelem*. Bp. Gondolat 1984. 490–491. l.)

Vagyis a hun–magyar rokonságot az európai írástudók tukmálták reánk, és több évszázadra volt szükség ahhoz, hogy ezt a nem kívánt falatot végül is lenyeljük. De miért kellett volna lenyelnünk? Választhattunk volna más, dicsőbb ősoket, mint ahogy a franciák, az angolok is szabadon választottak a kínálatból. Pannóniát a 12–13. században senki sem próbálta elperelni tőlünk. Az Attilától való származásra, mint „történeti jogcímre” nem volt semmi szükség. Más, mélyebb ok kellett a hun ősokkal járó teherterheléssel vállalásához, nevezetesen az, hogy a késő avar lakosság beolvadása következtében mind a vezető rétegben, mind a népben erősen élt a „hun” hagyomány, de valóban évszázadokra volt szükség a „keresztény ellenézés”, a hunokkal szembeni előítéletek és a róluk adott torzképek leküzdéséhez, vagyis a hun–magyar testvériség kifejtéséhez.